

DOĞAL HUKUK BAĞLAMINDA EGEMENLİK KURAMI VE TOPLUM SÖZLEŞMESİ'NİN ANALİTİK DEĞERLENDİRMESİ

Yrd.Doç.Dr. Naci DOĞAN*

ÖZET

Pozitif veya doğal, hukuk alanında yaşanan tarihi süreç boyunca güncelliğini yitirmeyen hukuki konu ve kurumlardan biri, hatta en başta geleni yöneten-yönetilen ilişkisi ile bu ilişki dengesinin dayandığı ve zamandan zamana, toplumdaki topluma değişen yaklaşım ve saiklerle farklı şekillerde algılanıp değerlendirilen egemenlik kavramıdır.

Makalemizin hazırlanış amacı, toplumsal yaşamın dirlik, düzen, barış ve güvenliği açısından başat öneme haiz bulunan yöneten-yönetilen ilişkisinin dayandığı egemenlik hak ve yetkisinin anlam, içerik ve boyutlarını, Klasik Batı dünyasında doğal hukuk bağlamındaki görüş ve yaklaşımlarıyla konuya ışık tutup değişik açılımlar kazandırmış öncü düşünörlere atıfta bulunduktan sonra, doğal hukuk yaklaşımının asıl mimarı sayılan J. J. Rousseau'nun toplumsal yaşam ve Anayasal düzene ilişkin teorisini bilimsel ve sistematik bir yaklaşımla formüle ettiği ve aradan geçen onca zamana rağmen hâlâ önem ve güncelliğini koruyan "Toplum Sözleşmesi" (Contrat Social) çerçevesinde irdeleyip değerlendirerek genel bir senteze varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğal Hukuk, Egemenlik, Toplum Sözleşmesi

PRECIS

L'une, même l'initiale des matières et institutions juridiques ne perdant rien de leur actualité, c'est la relation de gouvernant-gouverné et la notion de souveraineté sur laquelle se base l'équilibre de la présente relation et qui est perçue et considérée de sortes différentes d'après les approches et motifs changeant de temps à autre, d'un peuple à l'autre.

Notre objectif de produire le présent article, c'est de traiter et de juger, après avoir fait allusion à quelques penseurs pionniers ayant éclairé la voie et fait acquérir des points de vue variés à la question au sujet de droit naturel dans le Monde Classique Occidental, le sens, contenu et les dimensions du droit et de la compétence de souveraineté sur laquelle se base la relation de gouvernant-gouverné ayant une importance principale du point de vue de l'ordre public, de sa paix et de

* Muğla Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı

sa sécurité et d'arriver par là à une synthèse générale faite dans le cadre du "Contrat Social", ce qui n'a jamais rien perdu de son importance ni de son actualité malgré autant de temps passé et dans lequel J.J. Rousseau, le véritable architecte de l'approche de droit naturel, a formulé systématiquement d'une sorte de raisonnement logique et scientifique sa théorie concernant la vie sociale et l'ordre Constitutionnel.

Mots Clés: *Droit Naturel, Souveraineté, Contrat Social*

GİRİŞ

Her alanda olduğu gibi hukuk ve siyaset alanında da belli bir toplumda tesis edilen her kurum, belirli bir ihtiyaç ve bu ihtiyacı tatmin etmeye yönelik bir özleminden doğmuştur.

Pozitif veya doğal, hukuk alanında yaşanan tarihi süreç boyunca güncelliğini yitirmeyen hukuki konu ve kurumlardan biri, hatta en başta geleni yöneten-yönetilen ilişkisi ile bu ilişki dengesinin dayandığı ve zamandan zamana, toplumdan topluma değişen yaklaşım ve saiklerle farklı şekillerde algılanıp değerlendirilen egemenlik kavramıdır.

İnsan hak ve özgürlüklerine saygı ilkesi giderek güçlenip ulusal ve uluslararası maddi hukuk alanında yönetimleri bağlayıcı hukuksal düzenlemelere konu edildikçe, sosyal hukuk devleti anlayışı da yeni bir içerik ve nitelik boyutları kazanmakta, devlet ve devleti temsil eden yönetim kadroları toplumdan gelen yeni yeni ihtiyaç, talep ve beklentileri karşılama yükümlülüğü ile, kamu yararı adına icraî karar yetkisini kullanabilme zorunluluğu arasında bir ikileme karşı karşıya kalmaktadır. Bu suretle, yöneten-yönetilen ilişkisinin temelini oluşturan egemenlik hak ve yetkisi, doğal hukuk ve insan hakları adına, kaynağından kapsamına, niteliğinden sınırlarına dek tüm boyutlarıyla daha bir derinlemesine sorgulanmaya başlar.

Bu çalışmadan amacımız, giderek daha fazla önem arz edip ulusal ve uluslararası kamuoyu gündeminin başat konusunu oluşturarak süreklilik kazanan *egemenlik* kavramını, klasik doğal hukukçu ve düşünürlerin konuya ilişkin geliştirdiği *doctrinaire* görüş, düşünce ve teorilerini karşılaştırmalı olarak ve özellikle J. J. Rousseau'nun, hakkında çok şey yazılan Toplum Sözleşmesi'ndeki teorik fikir ve düşüncelerini matematiksel formüllere dönüştürerek kamu yararı-özel çıkar dengesini analitik bir gözlemle irdeleyip, günümüz koşulları, hukuk anlayışı ve adalet duygusu çerçevesinde değerlendiren bir senteze varmaktır.

I- DOĞAL HUKUK ÇERÇEVESİYLE EGEMENLİK KURAMI VE İÇERİĞİ

Yönetim ve hukuk süjesi olarak birey yönetilmeye başlandığı andan bu yana geçen tarihsel süreç içerisinde var olagelen yönetim biçimi ve rejim

şekli ne tür olursa olsun, monist ya da plüralist; monarşi, oligarşi ya da demokrasi dönemlerinde yönetenlerle yönetilenler arasında yaşanan yoğun hizip ve uyuşmazlıkların, şiddetli çalkantı ve çatışmaların, kanlı olay ve gösterilerin temelinde söz konusu yöneten-yönetilen ilişkisi ile bu ilişkinin dayandığı egemenlik hak ve yetkisinin, kazanılması ve kullanılmasında kapsam ve sınırlarının nereye kadar uzanabileceği olgusu ile bu bağlamda kurulacak kamu yararı-bireysel çıkar dengesi yatar.

Mesele, bir boyutu ile yönetenin kamusal güç ve yetkiler alanı, diğer boyutu ile de yönetilenin hak ve özgürlükler alanı olarak karşımıza çıkar.

XVIII. yüzyıla kadar süregelen siyasal iktidar-insan hakları mücadelesi bu tarihlerde başlayan süreç içerisinde gerçekleşen birtakım ihtilaller, örgütlenme ve bildiriler sonucunda yönetim hak ve yetkisi doğal hukuk ve insan hakları adına sınırlanıp kısıtlanmaya, yönetim ilişkilerinde yönetilenlerin belirli düzeylerde katılımını sağlayan birtakım hukuksal belge ve yöntemlere bağlanmaya başlamıştır.

Gerçekten yöneten-yönetilen ilişkisi, siyasal kadroların sübjektif karar ve yönetim anlayışından tamamen arınmış olarak, kamu yararı-bireysel çıkar arasında, birini öbürüne feda etmeyen, adil ve hakkaniyet ilkelerine dayalı bir denge kurma görev ve yetkisidir. Bunu da en iyi biçimde sağlayacak hukuksal araç, Rousseau'ya göre, "Toplum Sözleşmesi" (Contrat Social) dir.

Çağdaş toplumlarda toplumsal yaşamın demokratik hukuk düzenini sağlayan anayasalar, bu anlamda birer "Toplumsal Sözleşme" dir. Anayasa aynı zamanda egemenlik hak ve yetkisinin kazanılması ve kullanılmasının kaynağı ve çerçevesi olduğu gibi, yöneten erk (siyasal iktidar) karşısında yönetilenlerin en sağlam hukukî güvencesidir. Egemenlik hak ve yetkisinin asıl sahibi olan toplum ve onu oluşturan bireyler, acaba Toplumsal Sözleşme (Anayasa) ye katılıp ona taraf olmak ve bu akdi bağın diğer yanını oluşturan tarafça yönetilmeye rıza göstermekle, sahip olunan tüm hak ve yetkilerden feragat etme anlam ve etkisine varan tam bir teslimiyet midir ? Yoksa, her iki tarafın lehine sonuçlar veren bir denge, toplumsal yaşamın bekası ve gelişimi için kaçınılmaz bir zaruret, bireyin huzur, güven ve mutluluğu için vazgeçilmez bir vekalet ve temsiliyet ilişkisi midir ?

II- DOĞAL HUKUK VE EGEMENLİK BAĞLAMINDA ÇAĞDAŞ SİYASAL DÜŞÜNCENİN MİMARLARI VE İLK DÜŞÜNÜRLER

Egemenlik ve yönetim ilişkilerindeki siyasal düşünceye başlangıç noktası olarak her ne kadar tarihin ilk topluluklarını kabul etmek gerekiyor ise de, teamülde siyasal düşünce, yazılı kaynakları günümüze kadar gelebilen Eski Hint ve Çin toplumları ile başlatılmaktadır. Ancak burada "çağdaş

siyasal düşünce” söz konusu olunca, düşün tarihinde taptaze ve yepyeni fikirlerin filizlenmeye başladığı yeniçağ ile hemen ardından 1789 ihtilali ile bu fikirlerin ilk meyvesini verdiği *Transition* (geçiş) dönemi ve bu dönemde yaşayıp çağdaş siyasal düşüncenin gelişmesine yön veren, Rousseau’yu etkilemiş birkaç düşünürün fikirlerine kısaca değindikten sonra çalışmamızın asıl konusunu oluşturan J. J. Rousseau’nun doğal hukuk bağlamındaki Egemenlik konusuna ilişkin siyasal düşünce ve fikirlerini ele alıp irdelemeye çalışacağız.

A- Jean BODIN VE EGEMENLİK: XVI. yüzyılın toplamını yapabilmiş, çağını tümüyle yansıtabilmiş bir düşünür ve temel amacı, yaşadığı çağın dinsel ve siyasal kargaşalığı arasında kurtuluş yolunu gösterecek olan *genel hukuk ilkelerini* ortaya koymak olan Bodin’in Egemenlik ilkesinin bu amaçtan doğduğunu, diğer siyasal görüşleriyle birlikte “Devletin Altı Kitabı” adlı eserinden öğreniyoruz. O’na göre *egemenlik, hiçbir kısıntıya ve denetime uğramadan emir verebilme ve uygulama yetkisi*¹ dir. Başka bir ifadeyle egemenlik, her türlü denetimin dışında kalan bir iktidar; öyle bir iktidar ki, *sürekli, mutlak ve bölünmez bir egemenlik*’e sahiptir.

B- BOSSUET (Jacques-Benigne Bossuet) VE EGEMENLİK:

Teorik bazda Mutlak Monarşi’yi kalemiyle savunup doruk noktasına ulaştıran düşünür Bossuet olmuştur. En son ve en ateşli taraftarı olan Bousset’den sonra mutlak monarşi, çeşitli yönlerden gelen ve gittikçe şiddetini arttıran tepki ve eleştirilere uğrayacak, İngiltere ve Fransa’da meydana gelen burjuva devrimlerinden sonra da Batı Avrupa’da gücünü yitirecek, krallık müessesesi ancak Anayasa’lı Monarşiler şeklinde yaşamını sürdürebilecektir.

Bossuet’nin mutlak monarşi’yi sonuna kadar ve bütünüyle savunmasının temel nedeni, Kral XIV. Louis’nin hizmetinde ve onun oğlunu yetiştirmekle görevlendirilmiş bir din adamı olması² olsa gerek. Politikayı kutsal kitaba (İncil) dayandırarak geleceğin Fransa Kralı’na öğretmeye çalıştığı bilgi ve görüşlerini “Kutsal Kitaba Göre Politika” adlı yapıtında toplamıştır. Söz konusu yapıttaki görüşleri dört ana fikir etrafında yoğunlaşmaktadır³ :

¹ Bodin, J. “*De la République*” tomel., éd Didier, Paris 1978, s.3; Chevalier, J.J. “*Les Grand Oeuvres Politiques*”, Colin, A., Paris 1949, s.39; Del Vecchio, G., “*Leçons de Philosophie du Droit*”, éd. Diderot, Paris, 1958, s. 288; ayrıca bkz. Larry, A., “*Political Philosophy from Plato to Rawls*”, 3rd éd. Waweland Pres, Inc. USA, 2003 (Çev. Bayram A. Kemal Adres yay.), Ank. 2004

² Lagarde/ Michard, “*Civilisation Française*”, Tome III, éd. Bordas, Paris 1968, s. 253; Lançon/Tuffraut, “*Collection de Penseurs et Ecrivains*”, Librairie Larousse, Paris 1978, s.169

³ Lagarde/ Michard, “*Civilisation Française*”, Bordas Larousse, Paris 1972, s.170; a.g.e. s.262, 266

- a) Monarşi Rejimi en iyi ve en üstün yönetimdir.
- b) Krallık kutsal bir yönetim şeklidir, ona karşı gelen, Tanrı' ya karşı gelmiş olur.
- c) Kralın egemenliği mutlak ve bölünmezdir.
- d) Mutlak yönetim, keyfe bağlı yönetim değildir.

Bossuet iktidar için *kutsal* demekle, egemenliğin kaynağının toplum olmayıp *Tanrı* olduğunu vurgulamakta ve bu gücün kullanılmasına karşı çıkmanın bir *tabu* oluşturacağı öğretisiyle monarşik iktidara, her türlü başkaldırıya karşı dayanabilecek sağlam bir meşruiyet zemini kazandırmıştır.

C- John LOCKE VE EGEMENLİK: Toplumun Kökeni, Devletin Kökeni, Doğal Yaşama, Tabii Yasalar, Kuvvetler Bölüşümü ile Direnme ve Devrim Hakkı konusundaki siyasal düşüncelerini 1690 yılında yayımladığı “Hükümet Üzerine İki Deneme” adlı yapıtıdan öğreniyoruz.

Locke'un İkinci Deneme (Second Treatie) ye konu ettiği görüşlerine göre, olaylar belli bir mantık akımı içinde oluşur. Bu deneysel insan anlayışı çerçevesinde mutlulukla özgürlük O'na göre birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Gerek felsefesinde gerekse politika öğretisinde, mutluluğa erişmeyi en önemli amaç olarak görür. Locke'a göre Mutluluk; hem güven, hem barış, hem de özgürlük demek olmalıdır. Siyasal güvenliği olmayan mutluluğu mutluluk, mutluluğu gerçekleştiremeyen iktidarı da iktidar saymaz. Mutlak iktidara dış bilemesi bundan ileri gelmektedir. Locke'un bu özelliğini ortaya koyan Jean Jacques Chevallier, Locke için şöyle der:

“Bu İngiliz filozofu, mutlak krallığa en ağır darbeyi indirmiş; açtığı gediklerle, yol açtığı çatlaklarla, kendisinden sonra gelenlerin bu yapıyı kolayca yıkmalarına imkan hazırlamıştır”⁴.

İktidar nasıl sınırlanacaktır, iktidarın egemenlik gücünün sınırları nereye kadar uzanmalıdır sorusunun Locke'a göre yanıtı, insanların doğuştan sahip oldukları haklarla (doğal haklar) sınırlanacaktır şeklindedir. Toplum halinde yaşamaya geçen insanlar bu hakları saklı tutmaktadırlar. Hayat hakkı, özgürlük, mülkiyet hakkı insanların doğal haklarını oluşturuyor. Ve bu hakları insanlar, gücünü kötüye kullanan iktidara karşı koyarak savunabilecekler, iktidarın amacı kamu yararına uygun davranışlarda bulunmaktır. Kamu yararına uygun davranmaksa doğal hakların oluşturduğu sınırlar içerisinde kalmakla mümkündür. Bu sınırlar aşılsa insanlar doğal yaşama halinde de doğuştan sahip oldukları ve toplum sözleşmesini yaparken kendilerinde saklı tuttıkları doğal haklarını koruyabilmek için başkaldırmayı, sözleşmeyi çiğneyen tiranlık yönetimine karşı isyan etmeyi, mubah olmaktan öte, kullanılması gereken bir hak olarak kendilerinde görmelidirler.

⁴ Collin, A., “Les Grandes Oeuvres Politiques”, Paris 1949, s. 85

Diğer yandan herkesin olan cezalandırma hakkı, temelde güçlülerin zayıflara karşı kullanabileceği bir haktır Locke'a göre. Çünkü insanlar doğal olarak eşittirler derken Locke, bundan her çeşit eşitliği kast etmemektedir. Locke için yetenekte ve değerlerde üstün olmak, bazılarını orta düzeyin üstüne çıkarır ve bu kimseler başkaları üzerinde bir otorite kurma olanağını bulurlar. Ama O'na göre bu durum, bütün insanların eşit olduğu düşüncesine ters düşmemektedir.

Sonuç olarak LOCKE, bütün doğal hakların gözetilmesini ve korunmasını istiyor. O na göre İdeal Toplumu gerçekleştirebilmek için doğal yaşama halinde üç şey eksik⁵:

- 1) Herkesin cezalandırma hakkını kullanmasını önleyecek tarafsız yargıçlar,
- 2) Herkesin boyun eğeceği ve herkese eşitçe uygulanacak yasalar,
- 3) Tarafsız yargıcın kararını tarafsız olarak uygulayacak toplumsal bir güç

Locke'un temel amacı, toplumda kapitalist iktisat yasalarının işlenmesini sağlayacak, onların engellenmesini önleyecek ve yasaların gölgesinde kurulan bu düzeni güvenlik altına alacak olan bir devletin varlığıdır. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için, doğal yaşamadan toplum düzenine geçerken insanlar yalnızca cezalandırma hakkını topluma devredecek, karşılık olarak da güvenliklerinin sağlanmasını isteyeceklerdir.

Locke, iktidarın sınırlandırılması konusunda da Montesquieu'nun görüşlerine paralel bir yol göstermiştir. Bu da, yasama ile yürütme yetkilerinin tek elde toplanması değil, ayrı ellerde bulunması gereğidir.

D- MONTESQUIEU VE EGEMENLİK: Montesquieu'nun doğumu, İnsan Hakları Bildirisi'nin İngiliz Parlamentosunca onaylandığı yıla, yani büyük Fransız İhtilali'nin tam bir asır öncesine rastlar (1689-1755). Daha çocukluğunda büyükleri gibi O'nun da parlamentoya girmesi amaçlanmış, eğitimi ona göre düzenlenmişti. Gerçekten 1716 yılında Bordeaux Parlamentosuna başkan seçilir.

1721 yılında yayımladığı "Lettres Persannes"⁶ (Acem Mektupları) adlı ilk eseri büyük ilgi uyandırır. Eserin teması, Paris'i görmeye gelen iki İranlı'nın, Fransa'daki kurulu düzeni, örf, adet ve gelenekleri yeni bir gözlemler incelemeleri, en olağan durumlar karşısında bile şaşkınlığa düşmeleri, Fransız Halkı'nın kafasındaki birçok doğruyu sarsmak, yerleşmiş doğmaların

⁵ Bkz. Sarıca, M., "100 Soruda Siyasi Düşünce, Aydınlanma Felsefesi", Gerçek Yay., İst.1983, s. 68-72; Akarsu, B., "John Locke'ın Devlet Felsefesi", Felsefe Arşivi, No. 12, Ank. 1961, s. 75-79; Locke, JOHN, "Two Treatises of Government", Publishing Company, New York, 1956

⁶ Librairie Larousse, 1972; ayrıca bkz. Collection Lagarde et Michard, a.g.e., tome IV. : 79-91; Publication Larousse, a.g.e., 1978, : 207-218.

sakatlığını belirtmek bakımından önemli bir konu ve verimli bir yol idi. Fransız Toplumunu belki de ilk kez olarak kendisine doğru diye belletilenlerin bir yabancı gözüyle süzgeçten geçirilince ne denli eğri görünebileceklerini anlıyor, XVI. Louis krallığının zorbalığa kayarak nasıl soysuzlaştığını, şaşmaz sanılan birçok değerini kofluğunu iki Acem'in ağzından dinliyordu⁷. İlk denemesi olan Acem Mektupları ile birdenbire üne kavuşan düşünür, bu eserindeki yergilerin, alayların tümü, daha sonraları kaleme alacağı "L'Esprit des Lois" (Kanunların Ruhunu) adlı büyük yapıtındaki ana fikirlere dayanıyordu.

1748 yılında, üzerinde yazar adı olmaksızın Cenevre'de yayımladığı "Yasaların Ruhunu" yapıtı, kurulu siyasal düzeni kökünden sarstığı için Fransa'da şiddetli saldırılara uğrayacak, hatta bir müddet yasak edilecekti. Bu saldırılara karşılık vermek ve kendini savunmak amacının gerçekleşmesi için düşünür, yasağın kaldırıldığı 1750'leri beklemek zorunda kalacaktı.

Aklın ışığında olayları incelemek, deneylerden çıkarılan sonuçları aklın süzgecinden geçirmek: Montesquieu'nun yöntemini kısaca böyle tanımlayabiliriz.

Meraklı bir insan olan Montesquieu, Yasaların niçin her yerde aynı olmadığını, neden farklı ortamlarda farklı yasaların bulunduğunu araştırmakla başlar tezine. Ve bu farklılığı doğuran çeşitli etkenler üzerinde durur. En geniş anlamda yasayı "Eşyanın tabiatından çıkan zorunlu ilişkiler" şeklinde tanımlar. "Böylece yasa, yasa koyucunun dilediği gibi yapacağı bir şey olmaktan çıkar" der Montesquieu. Bu konudaki görüşlerini "Kanunların Ruhunu" adlı yapıtında şöyle dile getiriyor : "Yasalar, kendileri için yapıldığı milletlere öylesine uygundur ki, bir milletin yasalarının başka bir millete uygun düşmesi ancak pek büyük bir rastlantı eseri olsa gerek. En iyi yasalar, ülkenin coğrafi konumuna, buzlu, sıcak ya da ılıman oluşuna, toprağın niteliğine, yüzey şekillerine, büyüklüğüne, halkın yaşam biçimine, çiftçi, avcı ya da çoban oluşuna, Anayasanın dayanabileceği özgürlük derecesine, halkın dinine, eğilimlerine, arzularına, beklentilerine, zenginlik düzeyine, sayısına, örf ve adetlerine uyan yasalar; işte yasaları bu açılarından incelemek gerekir. Bu kitabımda benim yapmak istediğim de budur. Ben bütün bu ilişkileri inceleyeceğim. Bunların tümü birlikte "Yasaların Ruhunu" denilen şeyi meydana getirirler."

Yukarıdaki bölümden de anlaşılacağı gibi "Yasaların Ruhunu" iddialı bir yapıt. Birçok sorunun çözümüne ışık tuttuğu gibi yepyeni birçok kavram ortaya atmaktadır, örneğin *İklimler Kuramı*, *Yönetim Biçimleri Kuramı*, *Kuvvetler Ayrılığı Kuramı* gibi. Gerçi bu kuramların bazısına kendinden önceki düşünürlerin bir kısmı değinmişlerdir, ama, kendisi bunların çözümlenmesinde yepyeni görüşler ileri atmıştır. Örneğin Kuvvetler Ayrılığı Kuramına Locke da eğilmiştir, ancak, kuvvetler ayrılığı denilince akla Montesquieu gelir.

⁷ AKIN, F.İ., "Kamu Hukuku ve Devlet Doktrinleri", Fakülteler Matb. İst.1980, s.141

Montesquieu'nun Locke'tan ve İngiliz Anayasa gelişiminden esinlenerek geliştirdiği Kuvvetler Ayrılığı Kuramı, burjuva özgürlük anlayışının en ilginç belgesi olan 1789 Fransız "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"nde yer almıştır. Bildirinin 16. maddesine göre: "Kuvvetlerin ayrılmadığı ve özgürlüklerin teminat altına alınmadığı yerde, Anayasa yoktur." Batı dünyasının bütün liberal ve demokrat anayasalarında kuvvetler ayrılığına yer verilmiştir.

III- J. J. ROUSSEAU, DOĞAL HUKUK VE EGEMENLİK KURAMI:

Siyasal düşüncesi ve devlet öğretileri açısından XVIII. yüzyıl Fransız yazar ve düşünürleri arasında J. J. Rousseau'ya büyük önem verilir. Kendisinden sonraki düşünürler üzerinde büyük etkisi olmuş, yazdıkları, günümüzde bile değerini yitirmemiştir.

1749'da gazetede, Dijon Akademisi'nin bir yarışma düzenlediği haberini okur. Konu, "Bilimsel gelişmelerin fert ve toplum ahlâkına etkilerinin olumlu veya olumsuz olduğu" ile ilgili bir tez veya antitez savunmasıydı. Bu polemik tartışma konusunu, yarışmaya yazı gönderen diğer bütün katılanların aksine, olumsuz açıdan alıp işlemesi kendisine birincilik ödülünü kazandırır. O'na göre "bilim ve sanat alanında kaydedilen gelişmelerin ve dolayısıyla bu gelişmelerin çarkını döndüren cemiyetin, insan ahlâkını bozduğu inkâr edilemeyecek bir hakikattir"⁸. Bu olay Rousseau'nun yazar ve filozof olarak düşünce alanında attığı ilk adımını oluşturur.

Yıl 1754, yeni bir yarışma, yeni bir konu ve Rousseau'nun yeni zaferi! "Toplumu oluşturan birim ve fertler arasındaki eşitsizliğin kaynağı"⁹ konusunu akılcı bir muhakeme ve sağlam bir mantık yolu izleyerek sebep-sonuç (causalité) ilişkisini, kesintisiz bir illiyet bağı halinde işleyen Rousseau, "attığı bu iki adımla koca *Voltaire*'i, filozof *Voltaire*'i düşünce parkurunda yakalayivermişti"¹⁰.

Rousseau'nun Luxembourg'da bulunduğu yıllar, yaşamının en verimli yılları olur: *Nouvelle Héloïse*'i burada bitirir¹¹; *Lettres sur les Spectacles, Le Contrat Social*¹² ve *Emile*'i burada yazar¹³. Bu eserlerin sonuncusu (*Emile*), Rousseau'nun sürgününe neden olur¹⁴.

⁸ Bkz. Jourda, P., "Discours sur les Sciences et les Arts", éd. Diderot, Paris 1976, s. 3-13)

⁹ Lagarde/Michard, tome III., s. 271

¹⁰ Lançon/Tuffraut, a.g.e., s. 232

¹¹ Bkz. Lecomte, J., "Expliquez-moi J.J.Rousseau", éd. Fouher, Paris 1980; Lagarde et Michard, tome IV, s. 157, 267, 275, 280, 313

¹² Jourda/Génézé, "J.J.Rousseau, Discours sur les Sciences et Arts suivi du Contrat Social", éd. Diderot, Paris 1976, s.10 vd.

¹³ Lecomte, J., a.g.e., s. 19

¹⁴ Lançon/Tuffraut, a.g.e., s. 232; Lecomte, a.g.e., s. 40

A- TOPLUM SÖZLEŞMESİ'NİN OLUŞTUĞU KOŞULLAR VE EGEMENLİK KURAMI

Rousseau, “Karanlıklar Çağı” olan Féodalité (derebeylik) ile her alanda yepyeni ve aydın ufukların açıldığı “Aydınlanma Çağı” arasındaki bir “*Transition*” (Geçiş) döneminde yaşamış, fikir ve görüşleriyle bu çağın aydınlanmasında ilk meşaleyi tutan, sosyal yaşamın hemen tüm yönleriyle ilgilenip soyut ve somut birtakım yenilikler getirmiş bir düşünürdür.

“Féodalité” adını verdiğimiz ekonomik ve sosyal ortamın ürünü olan düşünce biçimi, dine, kiliseye, öteki dünyaya dönük, insandan kopmuş, gerçek dünyanın dışında kalan bir düşünce biçimi. Feodal düzen içinde yavaş yavaş gelişerek iktisadi ve sosyal alanda üstünlüğü ele geçiren sınıfın burjuva sınıfı olduğunu biliyoruz, işte, maddi temellere dayanan bu olay, yani bir sosyal sınıfın ortaya çıkarak iktidara adaylığını koymasındaki olayı, yeni bir dünya görüşü, yeni bir felsefe, yeni bir iktisadi ve sosyal kuramı da beraberinde getirmiştir. İşte burjuvaziye özgü bu yeni ve genel dünya görüşüne “Aydınlanma Felsefesi”¹⁵ denir.

Ashında Rousseau’ların, Diderot’ların, Voltaire’lerin, Emanuel Siyes’lerin yaşadığı XVIII. yüzyıla damgasını vuran tek bir felsefe ve siyaset kavramından söz etmek yanlış olur, yine de bu alanda genel bir eğilimin varlığı yadsınamaz. Bu eğilim, peşin yargılara dayanan, geçmişin değerlerine karşı çıkan, evrensel akla öncelik veren düşüncenin ürünü olan gencl yararı, kolektif faydayı ön plana alma eğilimidir.

Aydınlanma Felsefesinin dayandığı ilkeler salt burjuvaziye değil tüm insanlığı kapsayan, eski düzenden yana olanlara karşı (asiller, rahipler) tüm insanların mutluluğunu amaç edinmiş görünen ilkelerdir. Özgürlük, ilerleme, insanın değeri gibi kavramlar tüm insanlığı amaçlamakta, insanın özü gereği bir değer olduğu, burjuva sınıfının temel ilkesi haline gelmektedir. XVIII. yüzyıl Aydınlanma Felsefesinin amacı, evrensel insanın mutluluğunu sağlamaktır. Nitekim 1789 tarihli “*İnsan ve Yurttaş Hakları Evrensel Bildirisi*”nin evrensel niteliği bu tutumu açıkça ortaya koymaktadır. Tüm insanlığı mutluluğa kavuşturacak yönetim biçimi, insan aklı tarafından bulunabilir, denmiştir. İnsanların yönetiminin kaynağı bundan böyle gökyüzünden yeryüzüne indirilmiş oluyor.

Burjuvazinin iktisadi gücü ele geçirdiği devirde, kendi aklıyla kendi mutluluğunu sağlayabilecek evrensel insan anlayışına varılmasını önleyen engel, insanların yasalar önünde eşit olmayışlarıydı. Hukuki ayrıcalıklar, akılcı bir eleştiriye dayanma gücünden yoksundu. İşte bu eşitsizliğe son

¹⁵ Sartca, a.g.e., İst. 1990, s.81

verilmesinden büyük ölçüde yararlanacak olan burjuvazi, hukuki ayrıcalıkların akla aykırılığı fikrini ortaya atıyor, insanların doğuştan özgür olduklarını, birtakım haklara eşit olarak sahip bulunduğunu, çünkü evrensel aklın bunu emrettiğini haykırmanın zamanı gelmişti artık.

Görüldüğü gibi, Aydınlanma Felsefesinin ilerlemeden yana oluşu, insanın mutluluğa yeryüzünde kavuşabileceğini kabullenmesi, akılcılığı o dönemde burjuvazinin olduğu kadar tüm insanlığın da çıkarlarına uygun düşüyordu. Ne var ki bu akılcı dünya görüşünün getirdiği özgürlük, bir yandan da ticaretin gelişmesini, mutluluğa yeryüzünde kavuşma olanağı fikri ise üretimin artışıyla sağlayacaktı. Başka bir ifade ile özel mülkiyetin kutsal sayıldığı bir ortamda ileri sürülen bu fikirler sonuçta, yeni üretim araçlarını ele geçirmiş bulunan burjuvazinin gelişmesine, siyasi iktidarını meşrulaştırmasına yarayacak¹⁶, mülkiyet sosyal tabakalar arasında iktisadi, sosyal ve siyasi güç yönünden yeni dengesizliklere yol açacak ve özlenen mutluluğa ulaşmakta izlenecek yol, çehre değiştirmiş yeni bir mutsuzluğa götürecekti.

Rousseau nun yaşadığı dönemde insan aklı, Katolik dininin getirdiği peşin yargılara da karşı çıkmıştır. XIV. Louis, oğluna yazdığı bir mektubunda şöyle diyordu : “Bizim Tanrı’ya bağlılığımız uyruklarımız için bir örnek, bir kuraldır. Herkes bizimle aynı haklara sahip olduğuna inanmaktadır. Kendinden üstün bir güce, bizim de bir parçası olduğumuz bir güce saygı göstermezse, bizim bu taht üzerinde oturmamızı ne ordu ne de başka bir tedbir kendi başına sağlayamaz.” Bundan çıkarılacak sonuç şu ki, dinin getirdiği peşin yargıları ortadan kaldırmak, zorunlu olarak siyasi doğmaları söz konusu etmek, zayıflatmak, değiştirmek demektir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Liberalizm, her türlü ferdi hürriyetin baskı altında tutulduğu Ortaçağ’ın karanlık felsefesiyle feodal düzene karşı bir tepki olarak doğmuştur.

XVI. ve özellikle XVII. yüzyıla gelindiğinde İngiltere’de fert ile ilgili hemen her türlü özgürlük düşünürler tarafından ele alınıp tartışılabilirdi halde Fransa da bu tür tartışmalar ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında gün ışığına kavuşabilmiştir. Şüphesiz bu farklılığı doğuran nedenler Fransız Toplumunun *sosyal, ekonomik ve siyasal* yapısıyla yakından ilintilidir.

- Sosyal yapı yönünden denebilir ki, bu tarihe gelene dek, bu tür sorunları bilimsel açıdan ele alıp işleyecek düşünürün henüz yetişmemiş olması, ya da yetişmiş olsa bile bu türden sorunlara kulak verecek, söylenenleri anlayacak ve de düşünürleri bu konularda destekleyecek entelektüel bir kamuoyunun henüz yeterli düzeyde oluşmamış olması,

¹⁶ Akın, a.g.e., s.171

- Ekonomik açıdan bakıldığında, sanayi devriminin İngiltere' dekine oranla Fransa'da daha geç başlamış olması,

- Sorun siyasal yönden ele alındığında ise, ki en önemli neden de budur, İngiltere'deki siyasal iktidarın hoşgörülü ve yumuşak olmasına karşın Fransa da çok koyu bir monarşinin hüküm sürmesi gibi ayrıklarla karşılaşmaktadır.

Öte yandan Orta Avrupa, özellikle Fransa bu dönemlerde mezhep kavgalarıyla iç isyanlar yüzünden halk başka şeylerle uğraşmaya fırsat bulamamış, herkes can kaygısına düşmüş, siyasal iktidara sahip olan veya bunu paylaşanlar ise bu çatışma ve isyanları bastırmak için tüm ağırlığıyla sosyal yapının üzerine gitmiş, baskısını şiddetli bir kuvvet kullanımı yoluyla her gün bir az daha artırmak zorunda kalmıştır.

1661 yılında Louis XIV. ün fiilen yönetimi ele almasıyla Fransız toplumu için yeni bir dönem başlamıştır: Yıllardır galibiyet yüzü görememiş halk, yeni Kralın, dış güçlere karşı üst üste kazandığı zaferler sayesinde yeni krallarına "Karizmatik Lider" gözüyle bakmaya, O na tam bir teslimiyetle itaat etmeye başlamıştır. XIV. Louis, askeri başarılarının yanı sıra siyasi dehasını da kullanmayı ihmal etmemiş ve kendisine en tehlikeli rakip (düşman) olarak gördüğü aydın kesimi gözeterek, taltif ederek, türlü unvan ve görevlerle onurlandırarak sadakatle bağlama başarısını göstermiştir. Sırtını, elde ettiği bu iki yönlü başarıya dayayıp halkın gözündeki karizmatik vasfından cesaret alarak kendini, toplumu yönetmek üzere Tanrı adına görevlendirilen, kutsal yönü bulunan bir kral olarak ilan etmiş ve "Devlet, ben'im ve ben İlahî Hukukun -yer yüzündeki- yegâne sahibiyim"¹⁷ (diyerek, bu sayede tam 72 yıl hükümranlığını sürdürebilmiştir.

Oysa halkla kendi arasına çektiği bu kutsal seddin, bu tabu duvarının ne ölçüde kutsal olduğunu tüm entelektüeller biliyordu. Ancak bunların çoğu kralın etrafında dönen dalkavuklar olup kişisel çıkarlarını toplumun menfaatlerinden üstün tutuyor, krallarının önünde yerlere kadar eğilip, arkasından kıs kıs gülmekte, halkın çektiği ıstırap ve sıkıntıları görmemek için kafalarını gerektiğinde kuma gömmeyi yeğliyordu.

Ne var ki birileri çıkıp halkı uyarmalı, toplumdaki bu beyin uyuşukluğunu giderecek düşünceleri yaymalı, gerçekleri bir bir gözler önüne sermeliydi. Ancak, değil bunu yapmak, bundan söz etmek bile kelleyi koltuğa almak demektir. Yine de kendini topluma karşı sorumlu hisseden birkaç aydın olmalıydı; işte bu amaçla aleni olmasa bile zekâ ve sanat dehasını kullanarak dolaylı yollardan sesini halka duyurabilecek bir Molière, bir La Bruyère, bir Montesquieu, bir La Fontaine vardı.

¹⁷ Bordas, a.g.e. tome III., 1993, s. 8,153; Lanson /Tuffraut, a.g.e., s. 70

Molière, devletin hazinesini kendi tasarruflarına almış har vurup harman savuran maliyecileri, La Bruyère, Kralın gözüne ve sarayına girmek isteyen sonradan-görme kibarlık budalalarını; Montesquieu, iki İranlı'nın bile hayretle izledikleri çarpık sosyal yapıyı ve toplum sancılarını; La Fontaine ise, daha ileri giderek bizzat Kralı hedef alıp O'nu kendi nefsi için, kişisel duygularını tatmin için ormanın tüm hayvanlarını heba etmekten çekinmeyen ormanlar kralı aslan postu içinde XIV. Louis'yi yiyor, yiyor, yiyorlardı¹⁸.

Lakin bütün bunlar yetmiyordu. Zira, hem yaşamları tehdit altındaydı; örneğin, La Bruyère iki kez tutuklanmış, La Fontaine giyotinden son anda kurtulabilmişti¹⁹ hem de söylediklerinden hisse çıkarabilen, toplumda çok az sayıda kişi vardı.

Bu atmosfer içinde siyasi düşünce alanında sönük geçen XVII. yüzyıl, beraberinde XIV. Louis yi de alıp götürmüştü (1715). Mutlak monarşi de XIV. Louis ile birlikte sona ermişti. Ancak yeni dertler başladı: Kendinden evvelki Kralın sahip olduklarına sahip olmak isteyen bir kral, düşmanlara karşı alınan yenilgi üstüne yenilgiler ve tükenen hazineyi doldurmak amacıyla halktan salınan yeni ve ağır vergiler... XV. Louis, XIV. Louis'yi aratmıştı. Ve XVI. Louis ise her ikisini de aratacaktı. Nitekim Louis XVI.'nın aşırı yumuşaklığı, zevk ve sefaya düşkünlüğü, eşi Antoinette'in lükse olan tutkusu, aşırı müsrifliği, eşinden ziyade yönetimde söz sahibi olması veya olmak istemesi toplumda daha evvelkilerin yanı sıra yeni yeni sancılar başlatmıştı²⁰.

İşte Rousseau, insanın her alanda çıkmazda bulunduğu, hukuksal eşitlikten uzak, siyasal ve toplumsal özgürlükten ırak, ekonomik güçten yoksun, yaşamının tüm yönlerini etkileyen baskı ve karanlıkları yırtıp aydınlığa çıkmak için mücadele verdiği veya vermeye hazır olarak beklediği, kendi toplumunun bir arayış içinde olduğu bir zaman ve mekan diliminde yaşamış, fikir ve görüşleriyle, düşünce ve kalemiyle kitleleri peşinden sürüklemiş, adım adım büyük ihtilale hazırlamıştır.

B- ROUSSEAU'NUN EGEMENLİK KURAMINA İLİŞKİN SİYASAL DÜŞÜNCE YAKLAŞIMI

Son eseri olan "*Confessions*" (itiraflar) hariç, diğer bütün eserlerinde²¹ işlediği temaları ortak bir temel üzerine oturtmuştur. Bu temel düşünce, değindiğimiz bütün eserlerinde ortak bir temel felsefe olarak karşımıza çıkar:

¹⁸ Bordas, a.g.e., 1993 : III / 420, 426

¹⁹ İdem, s. 127,209,395)

²⁰ Bkz. Lanson/Tuffraut, a.g.e., s.194-205

²¹ Le Discours sur le Rétablissement des Sciences et des Arts (1750); Le Discours sur l' Origine et le Fondement de l' Inégalité parmi les Hommes (1754); La Lettre à D'Alembert sur les Spectacles (1758). La Nouvelle Héloïse (1761); Le Contrat Social (1762); L'Emile (1762).Les Confessions (1765-1770).

“İnsanoğlu iyi olarak doğar, fakat doğasına aykırı sosyal ve siyasal sistem dengeleri onu kötü kılar.”²²

Rousseau ya göre insan doğuştan iyidir. Ruhunda kötülük ve bencillikten zerre kadar eser yoktur. Ancak toplum, gerek oluşturduğu sistem ve kurumlarıyla, gerekse maddeleşmiş manevi değerleriyle, kısaca uygarlığıyla insanı insan olmaktan çıkarmış; onu, kişisel çıkar doğrultusunda işleyerek ruhuna bambaşka bir şekil vermiştir. Ne var ki uygarlığın temeli *mülkiyettir*. Ve mülkiyet hırsı yeni ruhunun temelini oluşturmuş ve bu temel dejenere olmuş insanın kötü yönünü şekillendirmiştir. Çünkü uygarlık demek, gelişmişlik demektir ve gelişmişliğin ölçüsü, bilimlerin ve sanatların belli bir zaman diliminde ulaşılmış oldukları düzey, yani bunların son terakki noktasıdır; öyleyse suçlu olan bizzat insan değil, insanı kötü amaçlar uğruna veya bu amaçlar doğrultusunda işlemekte olan bu olgulardır. Rousseau'nun her iki Söylevi, bu tez-set'i üzerine kurulmuştur. Ancak, Rousseau bilimsel ve sanatsal gelişmeye -daha açık olarak- uygarlığa tümenden karşı çıkmamakta, uygarlık denilen olgunun iyi yanlarını da vurgulayarak savunmaktan geri kalmamaktadır. Bu konudaki söyleşisini şu şekilde sürdürür:

“Ancak, uygarlığın insanı soyutlaştıran iyi yanlarının da bulunduğunu inkar etmemek gerekir. Yapılacak şey, herkes kendi kişiliğinden sorumlu olarak kendini işleyip eğitmesi ve kendinden, doğuştan beraberinde getirdiği iyi vasıflarıyla uygarlığın şekillendirdiği kötü eğilimli insanın asil yönünü alarak bunları kendinde toplayıp uzlaştırmak, doğal, sade ve iyi ruhlu soylu, erdemli insanı vücuda getirmektir.”²³ Bireyin ıslahı, eğitim teorisini işleyen “Emile” ile duyguyu işleyen “Nouvelle Héloïse” romanlarında ele alınmış, cemiyetin ıslahı ise en önemli yapıtı olan “Le Contrat Social” (Toplumsal Sözleşme) de işlenmiştir.

Rousseau'nun en çok üzerinde durduğu ve de sistemleştirdiği başlıca konuları irdeleyecek olursak şu yargılara ulaşırız:

C- EŞİTSİZLİĞİN KAYNAĞI

Rousseau, felsefesini oluşturan sistemin temel fikirlerinden birini ikinci Discours'unda sergilemektedir. İnsanoğlu doğal yaşama halinde hayatını sürdürmeye devam ettiği müddetçe mutlu olmaya devam etmiştir. Kişiler arasında eşitlik bir an bile bozulmamıştır. Herkes dilediğince doğanın sayısız nimetlerinden, toprağın bereketinden, havasından, suyundan, meyvesinden,

²² Lagarde et Michard, “Rousseau, 1750 : Second Discours : 8”., 1993/IVs. 269; Lanson et Tuffraut, a.g.e., s. 233

²³ Roger/Judith Master, “Rousseau, 1750 : Sec. Disc. 8.”; “The First and Second Discourses”, St. Martin Pres, New York, 1964, s. 51,110,133,221,222)

ormanından eşit haklarla yararlanabilmiştir. Zira herhangi bir kişisel mülkiyet (bölüşüm sorunu) söz konusu olmadığından, tüm bu nimetler toplumun tümüne aitti. Ne zaman ki birisi çıkıp "burası benim, şurası senin " dedi, o andan itibaren mülkiyet doğdu ve beraberinde mutsuzluğu doğurdu. Çünkü mülkiyet tüm mutsuzlukların, tüm cinayetlerin, tüm savaşların, tüm sefaletlerin yegâne müsebbibidir. Oysa mülkiyet, insanın doğuştan sahip olduğu veya olması gerektiği bir doğal hak değil, bir gasptir. Mülkiyet aynı zamanda doğal toplum düzenine de ters düşer. Uygar toplum düzeninin temelini, kaynağını oluşturmuştur. Uygar toplum düzeni mülkiyet üzerine kurulmuştur. Öyle bir düzen ki, insanların bağımsızlığını, özgürlüğünü, mutluluğunu yitirmesine, tutsaklar gibi çalışma ve ıstırap çekme yasına boyun eğmelerine neden olmuştur.

Rousseau nun, eşitsizliğin kaynağı ile ilgili görüş ve düşüncelerini aktarmaya aşağıdaki ünlü sözleriyle bitirelim: "*Kölelikle sefaletin ekinlerle birlikte filizlenip boy attığını şimdi de görür gibiyim*"²⁴.

D- SOSYAL VE SİYASAL ALANDA YENİ BİR İDEAL: TOPLUM SÖZLEŞMESİ

J. J. Rousseau'nun ortaya attığı sosyal ve siyasal teorilerini ilk iki Discours'u ile *Siyaset Ekonomisi Ansiklopedisi* (L'Encyclopédie sur l'Economie Politique) nden ve özellikle *Le Contrat Social* 'inden öğreniyoruz

Rousseau'nun *Toplumsal Sözleşme*'si, Montesquieu'nun *Yasaların Ruhunu* gibi "kurulu hükümet ve siyasal sistemlerin sahip olduğu müktesep hakkın kullanılma şekil ve koşullarına ilişkin bir araştırma, bir inceleme değildir. Uygulamalı bir yapıt olmaktan çok soyut yönü ağır basan teorik bir eserdir. Bundan dolayıdır ki Rousseau kendi görüş ve düşüncelerinde, Montesquieu'dan daha cüretkâr davranmasına karşın O'nun kadar şiddetli tenkit ve karşı koymalara hedef olmamıştır.

Jean Jacques i, dile getirdiği teori ve fikirlerini içeren en büyük yapıtı olan *Toplumsal Sözleşme* yi meydana getirmesine iten temel sorun neydi? Önce bunun nedenlerini araştırmak gerekir, kanısındayız.

İçinde yaşadığı toplumun bir üyesi olmasına rağmen, onunla pek bağdaşamayan Rousseau, çoğu kez bulunduğu topluluktan sıyrılıp bir köşeye çekilir ve "her kesiti bir tiyatro oyunu" diye tanımladığı toplumsal yaşamı uzaktan izlemeye koyulurdu. Dışarıdan bakan bir göz olayları daima daha iyi ve objektif açıdan görüp değerlendirebildiğinden, Rousseau da bu yolu izleyerek toplum denen bu içtimai yaşama karmaşasının hangi yönlerinin iyi ve düzenli olduğunu, hangilerinin kötü, aksak ve yürümez olduğunu, yaptığı tahliller ve yürüttüğü muhakemelerle birer birer ortaya koyuyordu.

²⁴ Lanson/Tuffraut, "Rousseau,1758 : Second Discours;, a.g.e. s. 235,237

Mevcut toplumu oluşturan fertlerin kendi toplumsal yaşamlarında özgür ve eşit olmadıklarına tanık olmuş, mevcut kurallarla işleyen bu cemiyet sisteminin varlığında ve özellikle mülkiyet müessesesinde “Tutsaklığın ve Eşitsizliğin” kötü tohumlarını bulmuştu. Bu tür bir yaşamın çekiciliğine tutsak olmuş insan, uygarlığın nimetlerinden vazgeçemeyeceğine göre en azından çoğu kez farkına bile varmadığı sefil yaşamının verdiği ıstırapı azaltmak, yükünü hafifletmek, acılarını dindirmek için bir şeyler yapılabilir, yapılmalı idi. Bu amaçla yapılabilecek şey, kendini oluşturan tüm üyelerine azami eşitliği, mümkün olan azami özgürlüğü sağlayacak, buna karşılık cemiyet düzeninde kaçınılmaz bir unsur olan ve her toplum için geçerli olacak bir iradeyi hâkim kılıp idame ettirecek yeni bir cemiyeti tesis etme yol ve araçları arayıp bulmak, bunları gerçekleştirmektir. İşte İctimai Mukavele - veya Toplumsal Sözleşme- yi vücuda getirmesindeki temel gaye budur; yani bu kaçınılmaz değişikliği gerçekleştirmeye götüreceği yol ve araçlardır. Konuya ilişkin düşüncelerini kendine has içtenlik dolu üslubuyla şöyle dile getirir :

“Sosyal düzende, insanları oldukları gibi, yasaları olabildikleri gibi ele alan meşru, güvenilir, sağlam bir yönetimin varolup olamayacağını ve bunun kurallarının neler olduklarını araştırmak istiyorum. Bu araştırmamda her zaman adaletle faydanın bölünüp birbirlerinden uzaklaşmaması, kopmaması için hak ve hukukun uygun gördüğü ile faydanın yasakladığını uzlaştırıp birleştirmeye çalışacağım. Bana siyaset üzerine yazan bir prens mi, yoksa bir kanun koyucu mu olduğumu soracak birileri çıkacaktır elbet. Bu soruya yanıtım hayır şeklinde olacaktır ve zaten bunlardan herhangi biri olmadığım için yazıyorum diyeceğim. Prens veya kanun adamı olsaydım, vaktimi yapılması gerekeni söylemekle harcamaz; bunu yapar veya susardım”²⁵.

E- EGEMENLİĞİN KAYNAĞI

Rousseau’ya göre bir toplum, en kuvvetlinin sahip olduğu hak üzerine kurulamaz. Bu hak ve güç, ister fetihle elde edilmiş olsun, ister kölelik müessesesinden doğmuş olsun, fark etmez. Toplum ancak ve ancak kendisini oluşturan bireylerin her birinin serbest ve tam olan iradesiyle, özgürlüğünden feragat ederek nefsinin ve mülkünün, genel iradenin en üstün yönetimine devredilmesine, bir etki altında kalmadan rıza göstererek taraf olduğu bir Sözleşme (akit, mukavele) nin akdinden doğan bir sonuç olabilir. Durum

²⁵ Rousseau, 1762 : *Apologie du Contrat Social, I* : Jourda, P./Génézé, G., a.g.e., s. 1 vd.

böyle olunca ancak, insan özgür olabilir. Çünkü genel irade, özel iradelerin toplamından başka bir şey değildir. Ve böylelikle fert sadece kendi iradesine itaat etmekle, ancak kendine boyun eğmiş, itaat etmiş olur. Bundan, genel iradeye herhangi bir hâle gelmiş olmaz; zira fert, daha iyi korunup gözetilsinler diye tüm haklarını birleştirip genel iradeye devretmekle ona itaat etmiş olacağından, hükümlenilen olan şey yine genel irade olacaktır.

Yukarıdaki prensipten birtakım sonuçlar çıkarmak mümkün. Sırasıyla değinelim:

1- Halk Egemenliği (Genel Egemenlik)

Egemenlik ancak ve ancak tüm birliğindir. Birlik ise halkın bizzat kendisidir; öyle ise Egemenlik, bizzat halkındır. Toplumun tüm bireylerinin ayrı ayrı iradeleri toplamı olan bu halk egemenliği başlıca üç özelliğe sahiptir:

a)Bırakılmazlık: Sosyal Mukavele gereğince halka devredilmiş iradenin geri alınıp bir kişi tarafından temlik edilemezliğidir.

b)Bölünmezlik: Halkın malı olan genel irade ve bunun kullanılmasından doğan egemenlik hakkı bir bütündür. Ne bir kişi (Monark), ne bir zümre ad ve lehine bölünemez.

c)Yanılmazlık: Kişisel çıkarlardan uzak, genel yararı amaçladığından daima iyi olanı, güzel olanı faydalı olanı gerçekleştirmeye çalışır. Zira genel fayda, genel irade gibi tüm fertlerin tek tek faydalarının toplamıdır. Kararların isabetsizliğinden doğacak zarar kendi zararı olacağından, karar ve davranışlarında daha dikkatli, daha ölçülü ve tedbirli olacaktır. Böyle davranmak ise yanılabilirliği ortadan kaldırmaktadır.

Halka ait olan Egemenliğin yerine şirketlerin, gizli cemiyetlerin, menfaat birliklerinin geçmesine meydan ve fırsat vermemek gerekir. Çünkü bu nevi birimler, her türlü kolektivitiden soyutlanmış belirli bir kesimin temsilcisidir. Bulunacakları tasarruflar, ancak temsil ettikleri kesimin yararına olacaktır, bu ise özel çıkarların gözetilmesi demektir.

Rousseau, bu konuyu matematiksel bir sistem ve muhakeme berraklığıyla işler. Sonuca doğru giderken adeta matematik kullanmış, teorisinin, pozitif bilimler alanındaki gerçekler kadar gerçek olduğunu ortaya koymak istemiştir. Şöyle der: *“Bütün, kendini oluşturan parçaların toplamıdır. Bütün, eksi parça; eşittir bütün olamaz. Parçanın herhangi bir özelliği bütüne teşmil edilemez. Meşru ve gayri meşru toplumda kurulmuş ve bir kesimi temsil eden bir birimin sağlayacağı fayda hiçbir zaman tüm toplum yararına olamaz. Bu, genel fayda değildir; olmadığı gibi çoğu kez genel faydayı zedeler. Onun zararına olur. Bu, genel faydadan bir şeyler koparıp, bir kesimin tekeline koymaktır.”*²⁶

²⁶ Jourda/Génézé, a.g.e., s. 21; ayrıca bkz. Lecomte, a.g.e. s. 79-86

Rousseau nun bu teorisini kendi mantığı içinde formülleştirecek olursak, demek istedikleriyle düşündüğü sistemin işleyişini daha açık bir şekilde ortaya koymuş oluruz:

$$S = (a + b + c + d + e + f) \quad (I)$$

Genel Fayda, fertlerin ayrı ayrı faydaları toplamına eşittir.

Diğer yandan:

$$S = (a = b = c = d = e = f) \text{ dir.} \quad (II)$$

Rousseau böyle bir örnek için S'yi (Cemiyeti) 10.000 kişi olarak düşünmüştür.

Burada S : Genel İrade, dolayısıyla, Genel Fayda, her yönüyle toplum, a, b, c, d, e, f : Bu elemanlar da toplumu oluşturan fertleri (bireysel çıkarları) temsil etmektedir.

$a \in S$ (a, elemanıdır S) gerçeğine karşın $S \in a$ (S, elemanıdır a) (III). diyemeyiz. Zira,

$S \supset a$ (S, kapsıyor a) olmasına rağmen; $S \not\subset a$ (a, kapsamıyor S). (IV) Öyleyse a'nın bir özelliğini S'nin tümü için genellemek yanlış olur. Aksi durumda,

$a = S$ olur. Oysa S'nin içinde başka elemanlar da var ve S, tüm bu elemanların toplamıdır. S'yi oluşturan elemanlar (fertler) her yönüyle birbirine eşittirler.

Bir an için a'nın yararına olan bir şey, başka bir ifadeyle, a'nın değerinin artması S'nin de yararına olacaktır diye düşünelim :

$a = 2$ ise ve $S = 12$ ise, a'nın 3 olması, denklem gereği, S'yi de 13'e çıkaracaktır. Oysa böyle olmamaktadır. Çünkü a'nın 2'den 3'e yükselmesi demek, b, c, d, e, f'nin değerleri toplamının bir birimlik bir kayba uğraması demektir. Ve dolayısıyla S'nin değeri (Genel Fayda) değişmemiş olacak; daha da önemlisi, elemanlar arasındaki eşitlik, eşitsizliğe dönüşmüş olacaktır. Bu ise, genel faydanın veya genel iradenin esprisine aykırıdır.

Egemenlik, tek kişi veya çoğunluğun değil, bütünün irade beyanı demek olan ve konusunun temel vasfı genellik olan yasanın bir ifadesidir.

Temsil sistemini kabul etmek elde değil; çünkü milletvekilleri halkın tümüyle kendisi değil, vekilleridir, tümünün bir parçasıdır. Halkın şahsen ve bilfiil onaylamadığı her kanun hükümsüzdür, sakat doğmuştur; ölü kanun etkisinde gerçekleşmiş ve ancak teorik olarak meriyet kazanmıştır.

Buna karşılık hükümet, kanunların uygulanması, medeni ve siyasi özgürlüğün korunmasıyla yükümlü, yönetenle yönetilenler arasında aracı bir unsur, bir teşkilattır. En iyi hükümet şekli, vatandaşların refah ve korunmasını sağlayabilen, sayısı ve atamaları halk iradesiyle saptanan hükümettir. Lakin her hükümet şekli her ülkeye uygun olmaz : Halka

masraflı külfetler yükleyen monarşi ancak çok zengin uluslar için uygun olabilir. Aristokrasi zengin, büyüklük yönünden vasat olan devletler için, Demokrasi ise fakir ve ufak devletler için uygundur.

Bu üç yönetim şekli arasında Rousseau'nun kişisel tercihinin Aristokrasi yönünde olduğu hissedilir gibidir. Çünkü halk hükümlerine nazaran daha az ferağ (erdem, özveri) gerektirdiği gibi gerçekleştirilmesi de daha kolaydır. Her şeye rağmen kelimenin modern anlamıyla bir cumhuriyetçidir Rousseau. O'nun cumhuriyetçi sistemde "Hükümeti, yasa halinde somutlaşmış genel irade yönlendirir" sözünü vurgulayıp Halk Egemenliği prensibinin gerçekleştirilmesi isteğine bakarsak cumhuriyetçi olduğunda kuşkuymuz kalmamış olur.

2- Kişi Egemenliği (Özel Egemenlik):

J. J. Rousseau, yukarıda değindiğimiz fikir, görüş ve teorilerine dayanarak "Kişisel özgürlüğe karşıdır." diye bir yoruma varmamak gerekir.

İlk bakışta Toplumsal Sözleşme teorisiyle kendisine yönelen her türlü zarar verici faktörlere karşı kullanılacak sınırsız doğal bir hak olan kişisel özgürlük ortadan kalkmamakta gibi görünüyor ise de, ortadan kalkmayıp sadece genel özgürlük (Kamu Hürriyeti) ile çatıştığı oranda sınırlanan medeni hürriyete dönüşmektedir. Kendini kolektif yaşama düzenine teslim etmekle vatandaş, birtakım görevler yüklenmekte, fakat buna karşılık kendini her türlü kişisel bağımlılığa karşı garanti edecek haklar ve yetkiler kazanmış olmaktadır, yeter ki bunların kullanılması kamu menfaati sınırını aşır onulla çatışmasın.

Öte yandan ilk müstevli (işgalci) nin işgal etmenin veya cebir kullanmanın sonucundan başka bir şey olmayan mülkiyeti yerine, Sosyal Mukavele, medeni her insanın kabul edebileceği ve severek gözeceği somut bir tapu senedini ikame etmiştir. Şüphesiz insanın doğal olarak kendisi için gerekli her şeye sahip olmaya hakkı vardır. Ancak Devletin her vatandaşın mülkiyet hakkını sadece sınırlayabilmesi, sistemin düzenli çalışmasına yetecektir. Zira gerekli olana sahip olunca durmalı, bununla yetinmeli, başka şeyler istememelidir; aksi takdirde başkaları için gerekli olan ortak malları gasp etmiş olacaktır. Onların paylarını haksız olarak iktisap etmiş olacaktır. Her birinin kendi mülkiyeti üzerine olan tasarruf hakkı daima, tüm mülkiyetler üzerinde olan genel mülkiyet hakkından daha sonra gelir. Kısaca, Genel Mülkiyet Hakkı temel, özel Mülkiyet Hakkı ise talidir.

F- HUKUKSAL VE TOPLUMSAL BİR DİN ANLAYIŞI

Yaşadığı devir için oldukça cesaret isteyen bir iş olan Devletin dine müdahalesi ve bunun günün koşullarına uyacak, ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde ıslahının nasıl yapılması gerektiğini Rousseau, İctimai Din'e ayırdığı

bölümde cüretkâr bir ifadeyle dile getirmektedir. O na göre her yurttaşın toplum hayatında yükümlendiği görev ve sorumlulukları kendisine sevdirecek bir dine sahip olması gerekir. Siyasi iktidar tüm vatandaşlara hitap edecek toplumsal bir dinin, iyi bir vatandaş, sadık bir yurttaş olarak yetişmemizde etkili olabilecek inanç ve vicdan kurallarını saptamak hakkına sahiptir. Kişiyi, dinsel inanç ve görüşlerinde topluma zarar vermeyecek ölçüde serbest bırakırken, aynı toplum kendi korunması için sayıca çok olmamakla birlikte birtakım basit doğmaları fertlere kabul ettirmek hakkına da sahiptir. Bu temel dogmalar, örneğin her şeye muktedir ilahi bir gücün varlığı, dürüst insanların erişeceği ebedi saadet, kötülerin cezalandırılmasının kaçınılmazlığı, toplumsal mukavelenin ve yasaların kutsallığı gibi ... Yaptırım cezasıyla herkesin, bu korkuyla uymak zorunda bulunacağı bu din anlayışı olmadığı müddetçe toplum her an tehlikede demektir. Ve Devlete düşen görev bunu sağlamak ve korumaktır.

Rousseau, siyasi hakların gerçek prensiplerini ortaya koyduğunu ve Devleti kendi temellerine oturtmaya çalıştığını vurgulayıp, “Le Contrat Social” (Toplum Sözleşmesi) eserinde işlediği Egemenlik güç ve yetkisini, *Devlet-Birey* ve *Devlet-Toplum* ilişkileri bağlamında dengeye getirerek konuya ilişkin yargılarını noktalar.

IV- GENEL DEĞERLENDİRME

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Egemenlik ve Yönetim İlişkileri konularına ilişkin siyasi meseleler dikkatleri çekmeye ve zihinleri meşgul etmeye başlamıştır. Montesquieu'nun “Kanunların Ruhı” adlı eseri, bu sorunların güncelliğini daha da arttırmış ve siyasi sorunlar herkesin ilgilendiği, gizli bile olsa tartıştığı temel konular haline gelmiştir. Dikkate değer bir nokta da şu ki; kişisel hürriyetleri konu eden ve bunların sağlanmasını son derece ölçülü ve ihtiyatlı bir tarzda talep eden devrin ileri gelen aydın ve düşünürleri daha çok özgürlük sorunuyla ilgilenmiş, hemen hiçbiri *eşitlik* sorununa değinmeyerek, monarşist kalmayı yeğlemiştir.

Kanımızca bunun böyle olmasının temelinde ya monarktan duyulan korku ya da kişisel çıkar kaygısı yatmaktadır. Bu konuda Rochefoucauld'un ünlü “*Maximes*” (vecize) lerinden biri olan aşağıdaki yargı bizi aydınlatacak değerdedir:

“Erdemin övüldüğü ve kusurun kınandığı yerde bilin ki kişisel çıkar kaygısı vardır”²⁷. Bu yargı, o zamanın Fransız Toplumunda bulunan aydın ve düşünürlerin ne denli “Kraldan çok kralcı” olduklarını tüm açıklığıyla dile getirmektedir.

Voltaire, ki Montesquieu'nun tüm eserlerinde öve öve bitiremediği İngiliz Anayasasını Fransızlara ilk tanıtan kişi olma vasfını kazanmış, devrimci veya

²⁷ Rochefoucauld, 1652 : “*Les Maximes 597*”; Lagard/ Michard, tome III., s.351

cumhuriyetçi olmaktan çok uzaktır. İçtimai hürriyeti tüm şekilleriyle ister (düşünce hürriyeti, din hürriyeti, basın hürriyeti, ticari hürriyet gibi her tür ferdi hürriyetlerin sözcülüğünü yapmıştır). Lakin *Eşitliğe* gelince, O na göre boş bir hayal, anlamsız bir kuruntudan başka bir şey değildir. Ve medeni hürriyetin, siyasi hürriyetle uzaktan yakından hiçbir ilgisi-ilişkisi yoktur. Bunların ikisi tamamen farklı şeylerdir. Siyasi hürriyet, medeni hürriyetin kapsamına girmez, giremez. Zira siyasi hürriyet, hükümete katılma hakkıdır; öte yandan özgürlük demek, bir anlamda, hükümetin korumasında olan mülkiyet, mülk edinme hakkıdır. İdeal iktidar da, filozofların rehber olacağı refah ve intizam içinde gerektiğinde kuvvet kullanarak tüm özgürlüklerin yürütümünü ve devamını sağlayacak iktidardır. Bu doktrine "*Aydın İstibdat*" adı verilmiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında mevcut siyasi doktrinlerin genel görünümü göz önüne alındığında, bu doktrinlerin cüretkar düşüncelerden oluştuğu pek söylenemez ve ister aydın (inkışaf etmiş) mutlakiyet taraftarları olsun, ister meşru mutlakiyet veya liberal meşrutiyet taraftarları olsunlar, XVIII. yüzyıl düşünürleri temelde ıslahatçı muhafazakarlar olmaktan öteye gidememiştir. Bu devirde sadece iki düşünür, Mably Papazı ile birlikte J. J. Rousseau, bu muhafazakâr düşünürlerle karşı, günümüzde evrensel bir nitelik kazanan, herkesçe tasvip gören Halk Egemenliği prensibinin gerçekleştirilmesini şiddetle istemeye cesaret edebilmiştir.

Rousseau, selefleri ya da hasımları gibi, özgürlüğün teessüsünü istemekle yetinmemiş, bunun ötesinde onların karşısına dikilerek, adını bile söylemeye cesaret edemedikleri *eşitlik* prensibini en koyu anlamıyla savunmuştur. Ve bundan hareketle, zamanın müstebit siyasal iktidarlarını halkla pazarlığa oturmaya davet edencesine bir Toplum Sözleşmesi imajını (kuram ve yöntemini) tüm açıklığıyla gözler önüne sergilemiştir; öyle bir akit ki bununla kişisel iradelerin içtima edilmesinden genel bir irade doğacak ve öyle bir genel irade ki, elemanlarına *ayrıştırılması, bölünüp parçalanması, yanılması* hiçbir teklif ve tartışmaya konu teşkil etmeyecek; tümüyle her alanda tek hakim güç olacaktır. Bu prensip ise kelimenin tam anlamıyla *Cumhuriyet* tir.

Orijinalliği, Rousseau'ya gelinceye dek Liberalizm doktrininde insanın, *Beden* ve *Akal* diye iki boyutlu olarak ele alınıp bu şekilde mutlu olması istendiği ve bunun için mücadele edildiği halde, Rousseau, insanı *Beden-Akal-Kalp* diye üç boyutlu olarak görmüş, bu şekilde işlemiş, bu şekilde düşündürmüş olması ve yapılacak mücadelenin kişinin bu üç boyutu adına yapılması gereğini kabul ettirmiş olmasındadır. Öyle ki insanoğlunu bir otomat (robot) şeklinde gören diğer liberalist düşünürlerle haykırması ve "*Eğer insanın mutlu olmasını istiyorsanız, onun kalbi ile de ilgilenmeli, beden adına fiziksel hürriyet, akal adına düşünsel hürriyet, kalp adına da duygusal hürriyeti talep edip, birbirinden ayrılmaz, birinin yokluğu halinde diğerlerinin hiçbir anlam ve değer taşımadığı bu üç özgürlüğü ona sağlamalısınız!*"

demıştır. İşte bu yönüyle de Rousseau, günümüze dek etki ve orijinalliyini yitirmemiş düşünce sistemi ve doğal hukuk bağlamında geliştirdiği “Egemenlik ve Toplum Sözleşmesi” kuramı ile çağdaş pozitif hukuktaki Anayasal Düzen’e sağlam ve dengeli bir zemin hazırlayarak, çağını aşabilmiş ender düşünürlerdendir.

V- SONUÇ

Doktriner yönüyle Rousseau’nun bir sentezini yapacak olursak sonuç olarak şu gerçeklerle karşılaşırız :

- J. J. Rousseau, mekân ve zaman yönünden yaşadığı devri, çağdaş düşünürlere oranla en fazla etkileyebilmiş, devrini adeta bir halı gibi cesaret ve özenle dokumuş bir düşünürdür. Ortaya attığı bazı yeni fikirlerle Fransız ihtilalini hazırlamış, söylediği bazı sözler, ihtilal sonrası hazırlanan Anayasaya birer ilke olarak geçmiş, ilkeleri ise birer hüküm olarak düzenlenmiştir.

- Fikir ve görüşleri kendi devrinden sonrakileri de etkilemiştir: Mülkiyetle ilgili fikir ve teorileri, XIX. ve XX. yüzyılda ortaya çıkacak olan toplumcu anlayış ve bundan doğacak siyasal yapılanmalara temel dayanak olmuştur. Mülkiyet teorisini işlerken, daha ilk hamlede Fransız ihtilalini aşarak geride bırakmış, *Sosyalizm ve Sosyal Demokrasi*’nin en cüretkar kavramlarını, dayanabilecekleri en sağlam temellerini daha o zamandan kendi elleriyle atmıştır : Hiç kimse, yaşamı için gereksinme duyduğundan fazlasını almaya veya istemeye hakkı yoktur; genel yarar, özel yararın üstündedir ve genel yarar, birbirine eşit özel yararların toplamından ibarettir; kişisel olanaklar arasındaki eşitliğin bozulması, genel yarara aykırıdır, onu zedeler.

Nitekim, bir toplumsal sözleşmeye dayanmayan özel mülkiyetin haksız bir iktisap, bir gasp olduğu tezinin aynısını XIX. yüzyıl teorisyenlerinden *Pierre Joseph Proudhon*’ da görüyoruz: “Mülkiyet hırsızlıktır”²⁸. Şu kadarla ki Rousseau, özel mülkiyeti tamamıyla reddetmemekte, özel mülkiyetler arasında varolması gereken dengeye işaret edip savunmaktadır.

- Savunup geliştirdiği *Halk Egemenliği* teorisiyle Rousseau’nun gerçek bir Cumhuriyetçi olduğuna değinmiştik. Gerçekten XX. yüzyıl başlarında kurulacak *modern demokrasiler*’de kullanılan fikirselsel ve düşünsel araç-gerecin, hukukî kurum ve değerlerin somut tohumlarını ilk kez Rousseau doktrininde görmekteyiz. Din alanında Devlete düşen görev ve bu görevin yürütülmesinde ihtiyaç duyduğu yetkinin sınırlarını çizmekle *Laiklik*’ in, siyasi iktidarın elinde toplanan egemenliğin boyutlarını ve sınırlarını belirterek buna “halk egemenliği” demek ve de bunun “kaynağını” göstermekle *Modern*

²⁸ Bkz. Proudhon, J. P., “*Qu’est-ce que la Propriété ?*”, éd. Hachette, Paris 1985

Demokrasi' nin ve *Cumhuriyet Yönetimi'* nin ilk temel taşı Rousseau atmış olmaktadır.

Ulu önder Atatürk'ümüzün Fransızca ya tamamen vakıf olup, Fransız düşünür ve yazarlarının eserlerini kendi kaynaklarından okuduğu ve severek okuduklarının arasında Rousseau'nun da bulunduğu bilindiğine göre, Rousseau nun "*Egemenlik, esas itibariyle halka aittir*" sözü ile Mustafa Kemal'in "*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*" vecizesi arasında yakın bir ilişki, bir *filizmeye* ilintisi olabileceğini iddia etmek, yanlış bir sav olmasa gerek ...

Rousseau nun Egemenlik ve Yöneten-Yönetilen ilişkisi parkurundaki çağdaş siyasal düşünceye etkisi hususunda savuna geldiğimiz sentezi, büyük yazar ve eleştirmen *GOETHE'* nin şu anlamlı sözüyle bitirmek istiyoruz : "*Voltaire' le bir dünya son bulmuş; Rousseau'yla bir dünya doğmuştur.*"

KAYNAKÇA

- AKIN, F. İ. (1980), "*Kamu Hukuku ve Devlet Doktrinleri*", Fakülteler Matb., İst.
- COLLİN, A. (1949) "*Les Grandes Oeuvres Politiques*", Paris,
- LAGARD et MICHARD; (1993) "*Civilisation Française*" Tome III, IV.,éd. Bordas Paris,.
- LANSON, TUFFRAUT (1978) "*Collection de Penseurs et Ecrivains par Textes*", publication. Larousse, Paris.
- PROUDHON, J. Pierre; (1985) "*Qu'est-ce que la Propriété ?*", éd. Hachette, Paris.
- ROCHEFOUCAULD; (1990) "*Les Maximes*", Tome I., éd. Didider, Paris.
- SARICA, Murat; (1983) "*100 Soruda Siyasi Düşünce, Aydınlanma Felsefesi*", Gerçek Yay. İst.
- BODİN, Jean; (1978) "*De la République*"; I. Kitap, éd. Didier, Paris
- CHEVALIER Jean Jacques, (1949) "*Les Grandes Oeuvres Politiques*", A. COLİN, Paris.
- DEL VECCHIO, Georges, (1958) "*Leçons de Phlosophie du Droit*", éd. Diderot, Paris.
- LOCKE, John, (1956) "*Two Traities of Government*", Publishing Company, New York.
- AKARSU, Bedia; (1961 "*John Locke'un Devlet Felsefesi*", Felsefe Arşivi, No. 12).
- LEJEALE, Léon; (1972) "*Montesquieu et Lettres Persanes*", Librairie Larousse, Paris.
- JOURDA, Pierre; (1976) "*Discours sur les Sciences et les Arts*", éd. Diderot, Paris.
- LECOMTE, Jean; (1980) "*Expliquez-moi Jean Jacques Rousseau*", éd. Foucher, Paris.

JOURDA, P./GÉNÉZÉ, G. (1976) “*J.J.Rousseau, Discours sur les Sciences et les Arts suivi du Contrat Social*”, éd. Diderot, Paris.

MASTER, D. Roger /MASTER, R. Judith; (1964) “*The First and Second Discourses*”, St. Martin Press, New York.

ARNHART, Larry; (2003) “*Political Philosophy from Plato to Rawls*”, 3rd ed. Waveland Press, Inc, USA.

ARNHART, Larry (2004) “*Plato'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi*” (çev. Ahmet Kemal Bayram), Adres Yayınları, Ankara.